

6. עשרת הרוגי מלכות; אקציות, מלחמת יום הכיפורים

הקשר שבין הקינה על 'עשרת הרוגי מלכות' (אלה אזכרה) הנאמרת על פי נוסח אשכנז בסליחות של סוף 'סדר העבודה' במוסף יום הכיפורים, לבין עיצומו של יום, איננו מובן מאליו. לכאורה, שיבוצה בין קינות תשעה באב (לפי נוסח ספרד; גם בנוסח אשכנז מצויה בתדמות שלה 'ארזי הלבנון אדירי התורה'), מתאים יותר לאופייה הלאומי של היצירה. אכן, אפשר שהזיקה שלה ליום הכיפורים נובעת מיסודות עומק הטבעיים בה – הזכרת השם הגדול והכניסה של הכהן הגדול לפני ולפנים המאפיינת את סדר עבודת היום. התעלות הכהן הגדול עשויה להגיע ליצירת מצבים אנושיים חדשים לגמרי, שלפי הקינה מגיעים לנקודת קצה; 'לפני ולפנים' של הקינה הוא העלייה ל'מרום' ממש: "על רבי ישמעאל כהן גדול נתנו עינינו / להזכיר את השם לעלות לאדונימו".

ניתן כמובן לטוות קשר סמוי בין האירועים המזעזעים המתוארים בקינה להשקפה על גורל האדם, ומבחינה זו היא מזכירה במקצת נקודת שיא אחרת, דרמטית, של מוסף יום הכיפורים – הפיוט 'ונתנה תוקף' (בשתייהן 'מלאכי מרום' פעילים מאוד).

שמואל הוגו ברגמן העניק לנוכחותה של הקינה בתפילת היום הסבר תיאולוגי, הסבר הנשען על תפיסתה כ'סליחה' ולא כ'קינה'; זהו הסבר שקשור ביסודו לדיאלקטיקה של התפילה באשר היא תפילה, ולממד פרדוקסאלי הטבוע בה; הסבר שמצד עצמותו, יותר משהוא מסביר, הוא מקשה. וכך כתב במסה 'תקוות ישראל':

בסוף תפילת מוסף מסופר בצבעים אכזריים וריאליסטיים ביותר, על העינויים של עשרת הרוגי מלכות – גדולי ישראל, מוריו ומנהיגיו בדורו של אדריאנוס קיסר. מלאכי שמים בראותם את העינויים האיומים צועקים מרה: 'זו תורה וזה שכרה!!' וניתנת להם תשובה שאינה תשובה: 'גזרה היא מלפני, קבלוה!'. והמתפללים אחרי ששמעו בבית הכנסת את הסיפור האיום והנורא הזה, עונים ואומרים: 'אל מלך יושב על כסא הרחמים! אילו היו המתפללים בבית הכנסת מבינים בלבם את מה שהם אומרים, היו מזדעזעים מקריאת פרק זה בתפילת מוסף של יום הכיפורים. כל כך מחריד הוא תיאור העינויים ומחריד ממנו הדושיח בין אלוהים והמלאכים. ואחרי שתי הסצנות המחרידות האלה באה תשובת ה'מקהלה' כביכול שבדרמה; תשובת קהל המתפללים על אף הכול: כסא הרחמים! זהו הביטחון היהודי הקלאסי, ביטחון הבא לנו מאברהם אבינו, מעקדת יצחק¹.

1. ש"ה ברגמן, השמים והארץ – הגינות על אחריותו של האדם, תשכ"ט, עמ' נט"ס.

לקראת סיום תפילת מוסף, שעה שהיום נוטה מעט לערוב, כשתפילת נעילה כבר נראית באופק, מצטיירת בסדר היום, מהדהדים חרוזי 'אלה אזכרה'. ניסיון העבר של מתפללים רבים למד כי פעמים שיום כיפור אחד דומה לחברו, יודעים הם שעוד שעות ספורות עשוי להתברר כי יש חתימה 'לאלתר לחיים'. גם הניסיון ההיסטורי האצור ב'גנים' של כל אחד מאתנו מורה כי למרות הכול ועל אף הכול יש מקום להישען על 'הביטחון היהודי הקלאסי'. בנסיבות אלו מסוגלת 'המקהלה' של 'דרי מטה' להשיב 'על אף הכול: כסא הרחמים! זהו הביטחון היהודי הקלאסי...!!' אולם, ידוע שלא כל יום כיפור דומה לחברו ומשהו קורה ל'סדר היום' של יום הכיפורים כשסדר העולם מתערער לחלוטין, כשבמוספו של יום כלל לא ברור מה יקרה בנעילתו; על נסיבות שכאלה הקשה האדמו"ר מפיאסצנה:

ובאמת פלא הוא איך העולם עומד אחר כ"כ הרבה צעקות כאלו, בעשרה הרוגי מלכות נאמר שצעקו המלאכים זו תורה וזו שכרה, ענתה להם ב"ק (בת קול) משמים אם אשמע קול אחר אהפוך את העולם למים, ועתה ילדים תמימים מלאכים טהורים אף גדולים קדושי ישראל, הנהרגים ונשחטים רק בשביל שהם ישראל, שהם יותר גדולים מן המלאכים, ממלאים את כל חלל העולם צעקות אלו, ואין העולם נהפך למים רק עומד על עומדו כאילו לא נוגע לו הדבר ח"ו (חס ושלום).²

ברגמן כתב את מסתו היפה בשנת תרע"ג (1913); בשנת תש"ב 'עשרת הרוגי מלכות' הפכו לעשרת ריבוא הרוגי מלכות, ולמעלה מכך. בנסיבות הללו אין עומדת יותר על הפרק קינה אומנותית שמסוגלת לתעל את רגשות האימה לטקסט. טקסט, קורע לב ככל שיהיה, עדיין מאפשר 'לדבר על כך', לחוות (הפסיכולוגים יאמרו 'לעבד') את הטראומה באמצעות המילים, 'לתקשר' עם ריבוננו של עולם באמצעות בתי השיר, התפילה; להפוך את ה'קינה' ל'סליחה'. בורשה תש"ב החיים עצמם הפכו לקינה; 'סדר העבודה', סדר יום הכיפורים, הפך לאיסדר! ועדיין, בתוך הכאוס הדתי שאליו מטלטלת השואה, נותרה פיסת קרקע מוצקה. כל עוד שמחזיק היהודי בקולמוס סופרים, כל זמן שאוחז החכם באמנות הדרשן, כשעדיין נשענים על מקורות העבר – מחרידים ככל שיהיו – ולא נמוגים באימי ההווה, יש תקווה. אם האדמו"ר מפיאסצנה שואל ומקשה על בסיס 'עשרת הרוגי מלכות' עתיקת היום, מותר לדבר על פיסה של יציבות לא־מזדמיינת שמאפשרת ולו מבט חטוף אל אותו 'הביטחון היהודי הקלאסי', שממנו – אולי – יתחדש הכול.

שניים־שלושה דורות אחרי השואה 'עשרת הרוגי מלכות' של מוסף יום הכיפורים לא יכולה להיוותר בדמותה הישנה 'קינה־סליחה' המתארת את העבר הרחוק, שיש בה כדי לשמש מצע לדיון פילוסופי על מהות התפילה בכלל ויום הכיפורים בפרט, נוסח שמואל הוגו ברגמן.

2. **אש קודש**, פרשת חוקת, תש"ב, עמ' קפז.

והסדר חזר ליום הכיפורים, חזר והופר. המלחמות המשיכו לפקוד אותנו ושאלת 'עשרת הרוגי מלכות', בין שמדובר בעשרה ובין שמדובר ביותר, איננה מרפה. כשהתעורר הצורך לקבוע יום לציון הרוגי מלכות של ההווה עלו בפני הרב גורן מועדים כ'לג בעומר (מזוהה עם בר כוכבא), תשעה באב, וכן, להרף עין הוזכר גם יום הכיפורים. בביוגרפיה שלו מתוארים הדברים כך: "חשבתי אולי לקשור אותם (חללי מלחמת העצמאות) לעשרת הרוגי מלכות, אבל התברר שאת רבי עקיבא הרגו ביום הכיפורים וגם זה לא מסתדר".³ אבל בהיסטוריה היהודית יש התפתחויות לא־צפויות, ה'לא מסתדר' של הרב גורן שנאמר על יום הכיפורים כיום זיכרון 'הסתדר' לבסוף, במנה גדושה של צער וכאב. המאזן העדין של זיכרון הרוגי המלכות לעומת התכנים הנשגבים האחרים של יום הזיכרון הופר כשפרצה מלחמת יום הכיפורים. התחושה שיום הכיפורים כמועד מזכיר את הצפירה האיומה בשתיים אחר הצהריים, את נפילת קו בר־לב ואת קרבות הדמים במלחמה שכינוה 'המלחמה ההיא', איננה פשוטה. אני יודע שניצחנו! מהגדולים שבניצחונותינו! אבל את מה שעשתה הצפירה ההיא, קשה להסביר. צפירה זוכרים; הסמליות זועקת – בכך אין ספק, אולם, האם צריך להפוך את יום הכיפורים ליום זיכרון? שאלה שאיננה פשוטה כלל ועיקר, ומן הסתם הזמן יעשה את שלו. ושמא הלחנתו של יאיר רוזנבלום ל'נתנה תוקף של בית השיטה' היא זו שתאפשר לשלב את היום הנשגב עם הזיכרון הנשגב! נתנה תוקף אינו 'אלה אזכרה', אבל כאמור יש ביניהם יסודות דמיון; נתנה תוקף מדגיש את הגורל האנושי, 'אלה אזכרה' – את הלאומי. רוזנבלום העניק בהלחנתו המופלאה מעט מקדושת הרוגי מלכות לקדושת היום של נתנה תוקף. המנגינה שמרחפת בין השיטין, מרחפת ומעצבת, מרחפת ומפרשת, ניזונה מהמוסיקה של הדין וגם מה'מוסיקה' של גדוד טנקים מסתער קדימה. היא מקשרת את מה שכל כך קשה לקישור. 'עשרת' בפועל 'אחד־עשר' הרוגי מלכות של בית השיטה יצרו בתיווכו של יאיר רוזנבלום את נתנה תוקף החדש.

3. הרב שלמה גורן (עורך: אבי רט), **בעוז ותעצומות – אוטוביוגרפיה**, תל אביב 2013, עמ' 257.